

ACSAY ANTAL

(1861-1918.)

A budapesti belváros idősebb polgárai közül bizonyára sokan emlékeznek még arra a zömöktermetű, sűrű, busa szemöldökű és cigányosan barnaképű piarista tanárra, aki délutánonkint lassú méltósággal róttá az utcákat, sűrűn megállott és nyájasan elbeszélgetett töméntelen ismerősei egyikével vagy másikával. Alakja az első világháborút megelőző két évtizedben annyira hozzátartozott a belváros jellegzetességéhez, hogy nélküle szinte nem is lehetett volna elképzelni. Ez a jellegzetes megjelenésű piarista dr. Acsay Antal teológiai tanár, a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karának magántanára, hittudományi karának megbízott előadója s nevelés- és művelődéstörténeti irodalmunk érdemes művelője volt, aki mindezen felül az akkoriban fénykorát élő Saskör révén a városi politikában is számottevő szerepet játszott.

Acsay Antal a Nagyalföld szülötte volt. Ott született a szőke Tisza mentén, a kecskeméti határhoz tartozó Felső Alpár pusztán. Szülei: id. Acsay Antal (1835-1917) és Farkas Rozália (1837-1922) mintaképei voltak annak a becsületes, dolgos és istenfélő alföldi magyar népnek, mely a Duna és Tisza közének elvadult, sivány futó homokját évtizedek és emberöltők veritékes munkájával ismét termő talajjá szelídítette vissza.*Mind a ketten szerelmesei voltak az áldott magyar földnek; kizárólag annak és abból éltek.

Id. Acsay Antal és Farkas Rozália házasságát összesen tíz gyermekkel áldotta meg az ég. Ezek közül azonban csak öt: négy fiú és egy leány ért meg emberkort. A fiúk közül három: Vilmos ny. vérségi községi főjegyző, József kecskeméti szőlő- és földbirtokos és Ferenc ny. székesfővárosi leányr gimnáziumi igazgató még most is él. A gazdag gyermekáldás sorát Antal nyitotta meg 1861. október 28-án. Születésekor nagyon gyenge és törékeny szervezettel jött a világra, és a testi gyengeség azontúl is hú kísérője maradt egész gyermek- és ifjúkorán át. Csak piarista kispap korában erősödött meg annyiramennyire; jellegzetes tömzsi alakját azonban csak nyitrai, illetve budapesti tanár korában nyerte.

Elsősorban gyenge testi állapotával lehet magyaráznunk, hogy Acsay Antal gyermekkorában nagyon csendes és visszavonult életet élt. Szívesen elgyönyörködött testvérei és pajtásai játékában és zajos hancúrozásában, de ő maga csak kivételesen vett részt benne. Ezért azután ügyesség, életrevalóság és vállalkozó kedv dolgában messze elmaradt mögöttük. Még diákkorában is bizonyos esetlenség és ügyetlenség jellemezte. Legalább abból a tényből, hogy a szépírással, rajzzal és testgyakorlással még jeles tanuló korában is küszködnie kellett, erre lehet következtetnünk.

Az elsőszülöttség és a gyenge egészségi állapot kitűnő jogcím volt a csupaszív anyának arra, hogy Antal fiát valamennyi gyermekénél nagyobb szeretettel fonja

körül. Úgy vigyázott rája, mint tulajdon két szemére. Kimondhatatlan szeretettel és önfeláldozással becézte és ápolta. Hogy Acsay Antal szerencsésen átvészelte a gyermek- és ifjúkor megpróbáltatásait, és idővel a magyar szellemi élet egyik értéke lett, az nem utolsó sorban gondos és áldozatos édesanyja érdeme volt.

Acsay Antal azonban a gondos testi ápoláson kívül lelkiekben is értékes örökséget nyert szüleitől. Mert id. Acsay Antal és Farkas Rozália egyaránt buzgó és öntudatos hitéletet élő katolikusok voltak. A templomba, hacsak tehették, hétköznapi is szívesen betértek. Ennek megfelelően gyermekeik vallásos nevelésére is nagy gondot fordítottak. Különösen példájukkal, gazdag imádságos életükkel és az Egyház parancsolatainak hűséges teljesítésével igyekeztek rájuk hatni. Valóban elmondhatjuk róluk, hogy egész életükkel az áhítat és az istenfélelem szellemét leheltek. Természetes tehát, hogy ilyen légkörben hamar bimbózásnak indult a komoly és magabavonult Antal gyerek vallásos génusza. Lelkében korán felmerült az egyházi pálya választásának gondolata. Szülei nagy örömmel kaptak a gondolaton. Különösen jámbor édesanyja lelkesedett érte. Mindjárt határozatba is ment, hogy a nagy ráhivatott fiút áldozatok árán is iskoláztatni fogják.

Így került Acsay Antal 1873. őszén a kecskeméti piarista gimnázium növendékei sorába. A tanulás jól indult. A kis pusztai gyerek mindjárt az első évben egészen elfogadható bizonyítványt szerzett; nagyobb nehézségei csak a német nyelvvel, szépírással és testgyakorlással voltak. A második osztályban azonban mintha némi visszaesés következett volna be nála; több jeles jegye kettesre fordult, s a szépírás és testgyakorlás csúf elégsége továbbra is megmaradt. Gyökeres javulás csak a harmadik osztályban állott be. Ettől fogva ugyanis akkori minősítés szerint állandóan kitűnő osztályzatot nyert, bár hébe-hóba ezentúl is becsúszott egy-két kettes, sőt rajzból és testgyakorlásból hármas is.

A váltakozó eredményben minden bizonytalanság része volt az osztályfőnökök és tanárok folytonos hullámzásának is. Acsay Antalnak ugyanis hat év alatt nem kevesebb, mint hat osztályfőnöke volt: Lád Károly, Baligó János, Tóth Pál, Balázsi József, Végh Kal. József és Feld Vilmos. Még nagyobb változottságot látunk tanáraiban. Tanárai közt, hogy csak a kiválóbbakat említsük, ott találjuk: Haynald bíboros egykori tanítóját, a latin tudásáról híresnevezetes Kucserik Sándort, a nagy tudású, de szeszélyes. Czirbusz Gézát, a legendás szigorúságú Lauch Jánost, a képzett Cserei Józsefet és Kövessy Kálmánt. A gyakori változás arra mindenesetre jó volt, hogy alkalmat adott sokféle egyéniség és módszer megismerésére, de káros volt abból a szempontból, hogy nem nyújtott lehetőséget a tanulók egyéniségének és tudásának tüzetesebb megismerésére.

Acsay Antal, mivel a gimnáziumi tanulmányok elvégzése nem öncél volt nála, hanem csupán eszköz magasabb célok elérésére, a hatodik osztály elvégzése után beváltotta régi kedves tervét: felvételért folyamodott a piarista rendbe. Somhegyi Ferenc rendfőnök igazgatójának, a nagytekintélyű Polák Edének ajánlására szívesen teljesítette kérését. Így az akkor tizenhétéves ifjú az 1879-80. iskolai évre a váci novíciátusba került. Itt az élénk szellemű és bámulatosan sokoldalú Vary, Gellért magiszter vezetése alatt ismerkedett meg a rend szellemével, és sajátította el a szerzetespapi hivatás méltó betöltéséhez szükséges alapkéllékeket. A novíciusi év leteltével ismét Kecskemétre került vissza a hetedik és nyolcadik osztály elvég-

zésére. Most már kifogástalan jeles tanuló volt; sőt iskolai kötelességeinek hiánytalan teljesítésén túl az önképzésre is tudott időt szakítani. Nyolcadikos korában két terjedelmes pályaművel is babért aratott. Egyiket a kizárólag kecskeméti születésű ifjak számára fenntartott Széchenyi-díjra készítette *Mátyás király uralkodásának fény- és árnyoldalai*, a másikat pedig a Zsiga Alajos piarista tanárról elnevezett Zsiga-díjra *Az élet fáradalmi megtanítanak bennünket az élet javait becsülni* címmel. Az előbbivel első, az utóbbival pedig második díjat nyert. A leendő teológiai és művelődéstörténeti író első bemutatkozása tehát nem volt dicstelen.

A jeles eredménnyel letett érettségi vizsgálat után rendi elöljárói a nyitrai teológiai intézetbe rendelték a tehetséges ifjút. De már egy évvel rá megengedték neki, hogy a budapesti tudományegyetem hittudományi karán folytassa tanulmányait. Ezzel újabb lépést tett a rend a szakteológusok képzése terén. Két évvel előbb (1881) Russel Károlynak, két évvel utóbb pedig (1885) Hám Antalnak adta meg ugyanezt az engedélyt. Az elgondolás minden esetben az volt, hogy a majdan kikerülő teológusok mint teológiai tanárok és mint a rendi növendéknevelés irányítói nagyobb szellemi felkészültséggel és mélyebb erkölcsi megalapozottsággal képviseljék a rendi benső megújulás szellemét.

Így került Acsay Antal az 1883-84. iskolai évre Budapestre és lett a hittudományi kar hallgatója. Az igazság nevében azonban meg kell állapítanunk, hogy sohasem lett belőle vérbeli teológus. A hittudomány sem egészében, sem pedig egyes ágaiban nem gyakorolt rája olyan erős hatást, hogy egész életére magához tudta volna láncolni, s nevezetesen huzamosabb időre le tudta volna kötni tudományos érdeklődését. Ennek egyik oka lehetett, hogy a hittudományi kar akkoriban meglehetősen mély ponton állott, és sem kifelé, sem befelé nem képviselte azt a nagy tekintélyt, mely fényes múltja után joggal megillette volna. Tanárai közt nem volt egyetlen kiemelkedőbb egyéniség sem, aki akár tudományával, akár színes és magával sodró előadásmódjával erősebben meg tudta volna fogni hallgatóinak lelkét.

De Acsay esetében más okra is gondolhatunk. Tudjuk ugyanis, hogy Budapestre kerülése után hamarosan Lubrich Ágostnak, a bölcsészeti kar első pedagógiai tanárának nevelélméleti és történeti előadásaira terelődött a figyelme. Ez a körülmény azután döntő kihatással volt egész további életére; hatása alatt maga is pedagógussá szegődött. Pedig Lubrich inkább autodidakta, mint céhbéli tudós volt. Az egyetemi végzettség hiánya mindvégig megérzett rajta. Bár rengeteget tanult és olvasott, a mélyebb filozófiai alapvetés és a kellő módszertani jártasság hiányát nem tudta pótolni. Mindvégig jóakarátú műkedvelő maradt a tudományban. Művei inkább terjedelmükkel, mint tartalmukkal keltettek feltűnést. Főmunkájáról, az akadémiai nagydíjjal koszorúzott *Neveléstudományáról* a legilletékesebb bíráló, Fináczy Ernő állapította meg, hogy «tisztára eklektikus munka minden önállóság nélkül.»¹

Ezzel a negatívummal szemben azonban voltak Lubrich egyéniségének olyan vonásai is, melyek erős vonzó hatást gyakoroltak tanítványaira vagy legalább azoknak egy részére. Ilyen volt mindenekelőtt erős, szinte hitvalló katolikus meggyőződése, mellyel rendületlenül állotta a liberális sajtó sűrűn megismétlődő otromba támadásait és tanártársainak nem egyszer sértő lekicsinylését és csipkelődését; azután eleven, aktuális vonatkozásokkal átszőtt előadásmódja, szuggesztív egyénisége és nem utolsó sorban tettekben is megnyilatkozó meleg szeretete az

ifjúság iránt. Nem csoda tehát, hogy hosszú tanári pályáján mindig tudott rajongó híveket nevelni magának. És Acsay Antal ezek közt is az elsők sorába tartozott. Egész egyetemi tanulása alatt szorgalmasan látogatta a mester előadásait, és idővel egészen magába szívta annak rajongó lelkesedését a neveléstudomány iránt.² Később ugyan azzal szeretett dicsekedni tanítványai előtt, hogy ifjú korában két menyasszonnyal jegyezte el magát: a teológiával és a pedagógiával, de a kettő közül csak az egyiket, a pedagógia iránt viseltetett síríg tartó hűséggel.

Ilyen előzmények után természetesnek kell találnunk, hogy párhuzamosan haladó tanulmányai közül elsőnek a pedagógiára tette rá a koronát: már 1888-ban doktorátust szerzett belőle. Doktori értekezésül első önállóan megjelent munkáját nyújtotta be *A magyarországi kegyestanítórend befolyása XVIII. századi tanügyünk fejlődésére 1750-1800.* (Vác, 188?) címmel. A dolgozat inkább általános tájékozottságával, mint a kérdés konkrét megfogásával tűnik ki; többet bibelődik az általános európai viszonyok vázolásával, mint a magyar fejlődés feltárásával. Ennek az aránytalanságnak okát elsősorban hiányos anyaggyűjtésében kell keresnünk; magyar viszonylatban jóformán csak azokra az adatokra támaszkodik, melyeket Csaplár Benedek kimeríthetetlen bőségű Révai-monografiájában készen talált.

A bölcsletdoktori cím megszerzésekor Acsay Antal már régen túl volt az első iskolai szárnypróbálgatásokon. Első állomása a nagybecskereki gimnázium volt. A munkából mindjárt az elindulásnál bőven kijutott neki: az öt felső osztály (IV-VIII.) hittanján és a hitszónokláson felül vállalnia kellett az V. osztály főnökségét és ugyanott a latin nyelv tanítását is. De kész örömmel vállalta. A fiatalság lobogó lelkesedésével látott munkához, és szinte égett a vágytól, hogy minél előbb gyakorlatilag is kipróbálja azokat a szép elveket és bölcs útmutatásokat, melyeket szeretett mestere előadásaiból az egyetemen megismert.

Elülj árói azonban nem azért végeztették el Acsay val az egyetemi hittudományi tanfolyamot, hogy egy vidéki gimnázium hittanáraként élje le életét. A gyertya nem arra való, hogy véka alá rejtse, hanem hogy tartóra téve világoskodjék a szobában levőknek. Ezért a rend vezetősége már a következő évben oda rendelte a nagyratörő ifjú tudóst, ahová eredetileg is szánta: a nyitrai hittudományi intézetbe. A Nyitrán töltött hat esztendő (1888/89-1893/94) a tanulás és elmélyülés idejét jelentette Acsay Antalra nézve. A *docendo discimus* elvének megfelelően teljes odaadással tanította a különböző teológiai tárgyakat: a szentírást, egyházjogot, egyháztörténelmet, erkölcsant és főleg a nevelést és neveléstörténetet, s ugyanakkor szorgalmasan tanult és gyűjtögette az anyagot későbbi irodalmi munkásságához. Eleinte csak mint egyszerű teológiai tanár működött, az utolsó két esztendőben azonban mint tanulmányi felügyelő, már az intézet vezetéséből is kivette a részét. Sőt az 1891-92. iskolai évre, nyilván tanárhiány miatt a gimnáziumba is beosztották; mint a VI. osztály főnöke tanította a hittant, magyart és latint. Ez a tarka beosztás mindenesetre beszédes bizonyítéka a fiatal tanár sokoldalúságának és hasznavehetőségének. Pedig erre az időre esik utolsó teológiai szigorlatainak letétele is: 1893-ban a magiszteri, 1895. október 16-án pedig a doktori fokot szerezte meg.

Az 1894. év nagy változást idézett elő nemcsak Acsay Antal életében, hanem a rendi növendéknevelés történetében is. Eddig ugyanis rendünkben külön folyt a teológiai oktatás és külön a tanárképzés; az előbbi a nyitrai hittudományi intézet-

ben, az utóbbi pedig a budapesti és kolozsvári egyetemen. Idővel azonban tartahatatlanná vált ez a rendszer; és pedig főleg a szabadságharc bukása óta állandóan kísértő tanárihiány miatt. Mivel ugyanis a gyakorlati élet halaszthatatlan követelése a fiataloknak minél előbbi munkábaállítását sürgették, ezeknek sem egyik, sem másik irányban nem maradt elegendő idejük az előírt tanulmányok lelkiismeretes elvégzésére. Végelemzésben tehát papi és tanári kiképzésük egyaránt megsínylette a kettősséget. Ilyen körülmények közt korán fel kellett merülnie a párhuzamosítás gondolatának. A tanítórendek közül – a külön rendi főiskolával rendelkező bencéseket nem számítva – a ciszterciták ismerték fel legkorábban a teológiai és profán tanulmányok együttes végzésének kézzelfogható előnyeit, és ezért már 1889-ben megnyitották *Bernardinum* néven csakhamar közismertté lett hittudományi és tanárképző főiskolájukat.³

Nálunk az általános emberhiány és az anyagi eszközök korlátoltsága miatt valamivel később vetődött felszínre és érlelődött meg a gondolat. Felvetésében és tetteváltásában Lévay Imre rendfőnöknek (1891-95) és kitűnő tanügyi asszisztensének, Fekete Endrének volt főrése. Különösen az utóbbi fáradsókat érdekében. Az ő elgondolása és részletes tervezete alapján nyílt meg végre 1894. őszén a kolozsvári *Kalazantinum*, mint az első piarista hittudományi és tanárképző intézet. A Kalazantinum megnyitásával természetesen együtt járt a feleslegessé vált nyitrai teológiai tanfolyam megszüntetése; növendékeit Kolozsvárra vitték át. Mivel azonban már akkor tervbe vették a budapesti Kalazantinum megszervezését is, mintegy előkészítésként négy elsőéves növendéket Acsay Antal prefektussága alatt Budapestre rendeltek.

Így került a teljes kibontakozásban levő fiatal tudós munkabírásának delelő pontján Budapestre. Élete ettől fogva a legbensőbbben összeforrott a budapesti hittudományi és tanárképző tanfolyam, illetve 1895 óta Kalazantinum történetével; az első öt esztendőben (1894/95-1898/99) mint prefektus, azontúl mint teológiai tanár, az 1912-13. iskolai évtől kezdve pedig egyúttal mint a rendi fiatalok nevelési és tanulmányi ügyeinek vezetője, állandóan rajta tartotta kezét a rendi nevelés szent ügyén. A különböző teológiai tárgyak közül leghuzamosabban az erkölcsant, egyháztörténelmet és egyházjogot tanította; 1907-08 óta azonban már csak a lelkipáspastorkodástant adta elő rendszeresen. Annál jobban ragaszkodott a bölcsélet és neveléstanhoz. Ennek a két, szívéhez annyira hozzánőtt tárgynak tanítását még kormánytanácsos, illetve kormánysegéd korában is fenntartotta magának. Az első években a gimnáziumban is vitt bizonyos számú órát. Az 1894-95. iskolai évben pl. a IV. A. osztály főnöke és hitelemző volt, s tanította a hittant a IV. A., B. és VI., a magyart az V. A., a latint a IV. A. s végül a bölcséleti előtant a VIII. osztályban. Az 1899/900. és 1900/01. években pedig négy-négy osztályban tanította a vallástant.

Acsay Antal kitűnő tanárnak indult; az egyetemről széleskörű tudást, alapos pedagógiai felkészültséget és lobogó ambíciót vitt a katedrára. Előadásai, bár csak kis mértékben rendelkezett az érdekkeltetés külső eszközeivel, határozottan gazdagtartalmúak és lebilincselők voltak; sokat lehetett belőlük tanulni. És a fiatal tanár rajta is volt, hogy tanítványai sokat, másoknál többet tudjanak. Pl. a kis második gimnazistáktól olyan részletesen követelte az ószövetségi szent sátor és a salomoni templom berendezésének ismeretét, mintha mindegyik legalább szakbiblikusnak készült volna.

Később azonban, főleg a budapesti évek második felében, már sokat enge-

dett eredeti szigorúságából. Nem abban az értelemben, mintha a mértéket lényegesen lejjebb szállította volna; a baj inkább az volt, hogy idővel elveszítette szemmértékét a tárgyak ökonómiája és érzékét módszeres feldolgozásuk iránt. Idővel elkényelmesedett, s mindjobban neki terebélyesedő külső elfoglaltsága miatt kezdte unni a tanítást. Ezért a módszeresség helyébe egyre inkább az ötletesség lépett nála; egyes fejezeteket túlságosan széles ecsetkezeléssel vázolt fel, másoknál ellenben megelégedett az elnagyolt körvonalak odavetésével. E miatt előadásai egyenetlenekké lettek; részletekben ezentúl is sokat lehetett belőlük tanulni, de az egész anyag fölött való áttekintés egyre nehezebbé vált. Kedves bölcséleti és neveléstani előadásai azonban itt is kivételek voltak; ezek tanításában mindvégig szigorúan tartotta magát gondosan kidolgozott jegyzeteihez.

De bármilyen változásokon ment át Acsay Antal tanítás dolgában, egyben: tanítványai iránt való szeretetében mind g hű és következetes maradt magához. Különösen budapesti működése alatt fejlődött ki meleg és közvetlen kapcsolat közötté és kispap tanítványai közt. Nem mint egyszerű diákokat, hanem mint leendő munkatársait tekintette és becsülte őket. Szívét és ajtaját mindig nyitva tartotta számukra; ha alkalma nyílt rá – és nagyon sokszor nyílt – barátságosan elbeszélgetett velük, érdeklődött személyi viszonyaik, főleg egyetemi tanulmányaik iránt. De nem maradt meg a pusztá érdeklődésnél; ha kellett, szívesen segített is. Különösen a vizsgaügyek elrendezésében és a vizsgáztató bizottságok kieszközlésében járt készségesen kezére a hozzája fordulóknak. Ebben a tekintetben valóságos Mentora volt tanítványainak. Állandóan figyelemmel kísérte haladásukat, biztatta, bátorította őket, s egy-egy szépsikerű vizsgán jobban tudott örülni, mint talán maguk a vizsgázók. De volt is becsülete a növendékek előtt. A «nagyságos úr» – ahogyan magántanársága óta mindenki nevezte – valóságos fogalom lett: foglalátja és kifejezése annak a ragaszkodó szeretetnek és bizalomnak, mellyel a Kalazantinum egymást felváltó nemzedékei alakját övezték, s mellyel ma is emlegetik nevét. Ha egyik-másik fiatal hébe-hóba vissza is élt jóságával és emberileg könnyen megbocsátható hiúságával, ez egy pillanatra sem zavarta meg a harmóniát.

A tanárral együtt bontakozott ki Acsay Antalban a tudós és az író is. Tudós pályájának első kiemelkedő sikere az egyetemi magántanárság megszerzése volt. Még 1897. tavaszán képesítette őt szeretett mestere, Lubrich Ágost *a nevelés- és tanítás története* c. tárgykörből.⁴ A fiatal tudós okkal igen nagyra tartotta a megtisztelést, s ettől fogva úgyszólván minden egyetemi félévben meghirdette a maga kollégiumát. Előadásainak tárgyát legszívesebben a reneszánsz és a felvilágosodás korából választotta, de alkalomadtán rátért a XIX. századra is (Pestalozzi). Előadásait, különösen az első években, nagyon gondosan kidolgozta. Ezt mutatja, hogy hosszabb lélekzetű tanulmányainak javarésze egyetemi előadásiból nőtt ki.

Tíz esztendővel később még szorosabb kapcsolatba került Acsay az egyetemmel: gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter 1907. március 2-án megbízta őt, hogy a hittudományi kar harmad- és negyedéves hallgatóinak rendszeresen adja elő a neveléstant. Megbízása azonban távolról sem találkozott akkora tetszéssel, mint várni lehetett volna. Nem mintha a karnak csak legkisebb kifogása is lett volna személye ellen – hiszen csak pár évvel előbb (1903-4) iktatta őt bekebelezett doktorai közé, és Lubrich halála óta ismételtlen utasította növendékeit magántanári előadásainak hallgatására -, hanem mert Demkó

György dékán és társai egészen másként képzelték a pedagógiai előadások régóta függőben levő kérdésének megoldását. Felfogásuk szerint ugyanis a hittan-hallgatóknak az 1813. évi királyi rendelet, illetve szokásjog alapján a bölcseleti karon kellett volna pedagógiát hallgatniuk. Ezért a katolikus, világnézeti szempontból kifogástalan Lubrich Ágost halála óta újból és újból sürgették egy külön keresztény pedagógiai tanszék felállítását és betöltését. Érthető tehát, hogy Acsay váratlan megbízása nagyon kínosan érintette őket. Hiszen a megbízás nemcsak megkérdésük nélkül, hanem egyenesen akaratuk ellenére adatott meg, s a mellett, hogy a bölcseleti karról végleg száműzte a keresztény pedagógiát, súlyosan sértette a kar autonómiáját is. A tiltakozásnak azonban nem lett fogadtatja, s mivel a hullámok hamarosan elsimúltak, Acsay az 1907-8. iskolai évvel a hittudományi karon is megkezdte előadásait és pedig külön a harmad- és külön a negyedévesek számára heti két-két órában.⁵

Tudós pályájával párhuzamosan haladt Acsay írói tevékenységének kifejtőzése. Itt is ugyanazt a kettősséget észlelhetjük nála, melyet egyetemi működésében láttunk: egyforma szeretettel mélyedt el az elmélet és a történelem kérdéseiben. A történetíró mégis valamivel korábban jelentkezett benne. Eleitől kezdve különös érdeklődéssel fordult a XV. és XVI. század problematikus lelkű, átmeneti világa, a hit és a kételkedés elszánt csatázásának kora felé. Első, e körből vett dolgozata teológiai doktori értekezése volt *A humanisták és scholasztiikusok küzdelme a XVI. század elején* címmel. Az értékes munka először 1895-ben jelent meg, és már három évvel rá, 1898-ban ismét napvilágot látott; bizonyára nem kelendősege, hanem a szövegében eszközölt lényeges javítások és bővítések miatt.

A Reuchlin János körül fellángolt irodalmi harc azután a legtermészetesebb eszmetársítással a német humanizmus gyökereinek kutatására terelte a fiatal tudós figyelmét. Ebből a gondolatkörből sarjadtak ki *A XIV. és XV. század iskolái*, *A közös élet testvérei* és *Erasmus Dezső és Reuchlin János* c. terjedelmes tanulmányai; az előbbi kettő a Magyar Paedagogia 1897. és 1898., az utóbbi pedig a Magyar Szemle 1899. évfolyamában látott napvilágot. Valamivel később a keresztény szellemű humanizmus három kiváló német képviselőjének: Wimpeling Jakabnak, Agricola Rudolfnak és Dalberg Jánosnak állított méltó emléket *Keresztény humanisták* c. szép tanulmányában. (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1899.)

Ha nem is a gondolati, legalább a területi összefüggés alapján ide kell soroznunk a híres humanista pápa, II. Pius pedagógiai tevékenységének feltárását is. Ismeretes, hogy a kitűnő főpap, akkor már sienai püspök, V. (Utószülött) László magyar király nevelőjének, Wendel Gáspárnak kérésére külön könyvet írt a királyfi nevelésében követendő elvekről (*Tradatus de liberorum educatione*). Acsay előbb bő kivonatban ismertette ezen, szerzője személyénél fogva különleges értéket jelentő művecskét (*Aeneas Sylvius paedagogiája*, Kat. Szemle, 1896), később pedig az egész lefordította és jegyzetekkel kísérve kiadta. (*A gyermeknevelés*. Írta Aeneas Sylvius. Fordította és jegyzetekkel kísérte. Budapest, 1898.) Kár, hogy a fordításnál még csak a régi romlott szövegű és sajtóhibáktól hemzsegő bázeli kiadás állott rendelkezésére. Németországon túl a messzebbi Nyugat szellemi életére vetett kipillantást *Morus Tamás és Bacon Ferenc* (Athenaeum, 1901), *Montaigne Mihály és Locke János* (u. o. 1902) és *Montaigne Mihály* (Népművelés, 1908) c. hosszabb tanulmányaiban.

E részlettanulmányok közzétételekor azonban Acsay már egy nagyobb-

szabású összefoglaló munka tervét hordozta lelkében, melyet egész irodalmi tevékenysége koronájának szánt. Az olasz reneszánsz történetét szándékozott megírni, és pedig elsősorban világnézeti és pedagógiai szempontból. A gondolat, úgy látszik, mindjárt Budapestre kerülése után felmerült lelkében, és hamarosan hozzá is látott valóráváltásához. Német humanista tanulmányaival párhuzamosan szorgalmasan búvárolta a reneszánsz történetének forrásait. Sőt nem elégedett meg az itthoni könyvtárak szegényes anyagával; 1899. tavaszán hosszabb időre Rómába ment kézirati és könyvtári kutatások céljából. Még a századforduló előtt megkezdte gazdag anyagának formába öntését is. *Dante, Macchiavelli, Savonarola* (Magyar Szemle, 1897) és *Savonarola Jeromos* (u. o. 1898) címen megjelent tanulmányai már mintegy előfutárai és beharangozói voltak a készülő nagy műnek. Az előszó szerint 1900. júliusában már készen állott az egész kézirat. Mivel azonban egyelőre nem nyílt alkalom kiadására, Acsay beírta egyes fejezeteinek közzétételével. Így jelentek meg *Renaissance-tanulmányai* a Budapesti Szemle 1900. s. *Guarino János és Rambaldoni Viktor* c. értekezése a Kat. Paedagogia 1901. évfolyamában.

A kísérlet jól bevált: a közölt szemelvények felkeltették az olasz reneszánsz leglelkesebb magyar kutatójának, Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek (1903. november 3.-1905. június 18) figyelmét. A többi azután már magától ment. A miniszter a kézirat figyelmes áttanulmányozása után szívesen vállalkozott a kiadási költségek egy részének fedezésére. Így jelent meg 1904. végén a *Renaissance Itáliában* nagy nyolcadrét alakban összesen 174 oldalon. A munka kétségkívül legérettebb és legmaradandóbb alkotása Acsay Antalnak. Ennek ellenére még sem gyakorolt akkora hatást, mint terjedelme és tartalma után várni lehetett volna. A szakkörök bizonyos tartózkodással fogadták; érdemleges bírálat alig jelent meg róla (Kat. Szemle, 1905: 822, Religio, 1907:304).

E feltűnő visszhangtalanság magyarázatát részben külső, részben benső okokban kell keresnünk. A külső okok közt legfontosabb a bizományi kiadás volt; elsősorban ennek tulajdoníthatjuk, hogy a könyv távolról sem terjedt el olyan mértékben, mint megérdemelte volna. A benső okok viszont a szerző hibás ökonómiájában keresendők: rengeteg adatot halmoz fel, de mivel nem rendelkezik a világos és könnyen áttekinthető szerkesztés adományával, előadása nyomán nem alakul ki határozott és maradandó kép; miként mondani szokták, a sok fától nem látjuk az erdőt. Baj az is, hogy előadása nélkülözi azt a könnyedséget és színességet, melyet hasonló tárgyú munkától várni szoktunk. E miatt a könyv olvasása minden, csak nem könnyű vagy éppen csalogató feladat. Ha azonban valaki túlteszti magát ezeken az inkább alaki, mint lényegbeli hibákon, kétségkívül sok okulást meríthet a láthatóan nagy tárgyszeretettel készült munkából.

Mint említettük, történeti tárgyak mellett eleitől fogva szívesen foglalkozott Acsay elméleti kérdésekkel is. Idevágó dolgozatainak száma szintén elég jelentékeny, de tudományos érték tekintetében jóval alatta maradnak történeti tanulmányainak. Fontosabbakként a következőket emelhetjük ki: *Irodalmi műveltség* (Magyar Szemle, 1898), *Szakkműveltség* (u. o. 1899) *A keresztény tanítás nevelő értéke* (Hittud. Folyóirat, 1908), *A középiskolai tanárképzés* Magyar Középiskola, 1908), *A középiskolai tanárok paedagogiai képzése* (u. o. 1909), *Az egyéni és a néplélek figyelembevétele a tantervek megalkotásában* (u. o. 1910), *Az élet- és lélektan fontossága a vallástan tanításában* (Kat. Nevelés, 1909).⁶

De ha tudós babérból nem is, a társadalmi elismerésből annál bővebben kijutott Acsay Antalnak. A különböző tudományos egyesületek siettek őt tagjaik közé választani. Így a Szent István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya már 1898. március 2-án tagjai közé választotta; a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület mindjárt megalakulásakor (1908) választmányi tagsággal tüntette ki; hasonlóan a Szent István Akadémia is nyomban megalakulása után (1916) rendes tagjául választotta. Ezenkívül választmányi tagja volt a Magyar Filozófiai Társaságnak, a Magyar Pedagógiai Társaságnak, az Országos Pázmány Egyesületnek és a Szent István-Társulatnak, választott és rendes tagja az Aquinói Szent Tamás Társaságnak.

Ez a felsorolás azonban megközelítőleg sem teljes, és különben is csupán a tudományos és irodalmi jellegű egyesületekre terjeszkedik ki. Mellettük azonban se szeri, se száma azoknak a társadalmi egyesületeknek, melyek valamilyen címen belejátszottak Acsay Antal életébe. Mert Acsay sohasem tartozott azoknak a tudósoknak sorába, akik a tudomány elefántcsonttornyába zárkózva egyedül a betűnek élnek. Ellenkezőleg eleven és közlékeny szellemével mindig kereste a gyakorlati élettel való kapcsolódást. Már nyitrai tanár korában szenvedélyes újságolvasó és politizálásra mindig kapható ember volt. Mint alföldi magyar kora fiatalságától az ellenzéki, negyvennyolcas zászló alá szegődött.

A fővárosi környezet természetesen még több alkalmat nyújtott a fiatal tanár társas és politikai hajlamainak kifejlődésére. Az évek múlásával mindig több és több jelentős emberrel jutott összeköttetésbe, s ennek megfelelően tekintélye és egyéni súlya is állandóan növekedett. Ebből a szempontból különösen jelentős mozzanat volt a belvárosi ellenzéki polgárság klubjával, a Saskörrel és nagy hírű vezérével, Polónyi Gézával való benső kapcsolatba jutása. Tekintélyére jellemző, hogy nemsokára titkára, majd alelnöke lett az akkor virágzása tetőfokán álló körnek. Polgártársai szeretettel és tisztelettel övezték személyét, lelkes felszólalásait mindig riadó örömmel fogadták. Érdemeinek újabb megbecsülését jelentette, hogy 1907-ben a IV. kerületi iskolaszék alelnökének, majd kevéssel rá a fővárosi törvényhatóság tagjává választották. Mint «városatyja» igen széleskörű tevékenységet fejtett ki. Egyike volt a közgyűlések legszorgalmasabb szónokainak; különösen nevelés-tanításügyi kérdésekhez szolt hozzá nagy szakértelemmel. E mellett mindig szívesen vállalta polgártársai ügyes-bajos dolgainak eligazítását. Nem csoda tehát, hogy az évek múlásával nemcsak címei, hanem tekintélye és befolyása is növekedtek; idővel tagja lett a törvényhatóság árvaházi, közoktatásügyi, múzeumi, könyvtári, közjótékonyági, képzőművészeti és közrendészeti bizottságának s ügyvezető alelnöke a belvárosi közjótékonyági és gyermekvédelmi egyesületnek.

És ha már mások, köztük merőben idegenek ügyes-bajos dolgaiban szívesen járt el a befolyásos városatyja, természetes, hogy még nagyobb odaadással képviselte tulajdon rendjének érdekeit. Ebben a tekintetben legmaradandóbb érdeme az új piarista telek régóta vajúdó ügyének végleges dülőresegítése volt. Ismeretes, hogy az új piarista gimnázium napról-napra sürgetőbbé váló megépítésével kapcsolatban a legkülönbözőbb megoldási módok merültek fel, melyek a város legellentétebb pontjaira akartak kitelepíteni bennünket. Heuffel Adolf mérnök, a fővárosi középítési hivatal igazgatója ugyan már 1903. március 5-én megpendítette a gondolatot, hogy az új piarista rendházat és gimnáziumot a Kötő-utca,

Váczi-utca, Eskü-út és a meghosszabbítandó Galamb-utca közt elterülő telektömbön, vagyis a régi városháza telkén és a régi Városházterén kellene megépíteni, de a főváros csak az 1908. október 7-i közgyűlésen foglalkozott először érdemlegesen a tervvel. Bár a határozat kedvező volt, utána megint hosszabb szünet következett, melyet a hívatlan tervkovácsolók ismét fantasztikusnál fantasztikusabb elgondolások felvetésére használtak fel. Már-már attól lehetett tartani, hogy egészen elposványosodik az ügy, mikor a belvárosi polgárság erélyes megmozdulása végre a rend javára billentette a mérleget. Az 1911. június 14-én kelt közgyűlési határozat lényegesen enyhébb feltételek mellett, mint három évvel előbb, hozzájárult a kívánt csereegyezmény megkötéséhez. Ezzel elhárult az építkezés legnagyobb akadálya. Egy évvel később, 1912. június 8-án már ki lehetett írni az építési pályázatot.

A hosszú és idegölő harc diadalmas befejezése nem kis mértékben Acsay Antal érdeme volt. Hiszen ő sorakoztatta fel a belvárosi polgárságot a rend mögött s így ő adta meg a döntő lökést, mely végre dűlőre juttatta a régóta vajúdo kérdést. Rendtársai azzal fejezték ki iránta hálájukat és elismerésüket, hogy az 1912. évi nagykáptalanon kormánytanácsossá, az 1915-i kis káptalanon pedig kormánysegéddé, asszisztenssé választották. Ugyanezt tették 1918-ban is.

Az utóbbi választás idején azonban Acsay már halálos beteg volt. Az elmúlás tünetei nagyon korán jelentkeztek nála. Még 1906-ban súlyos vesevérzés támadta meg; azóta a gyenge veseműködés következményeként egyre inkább elköszvényesedett. Különösen az utolsó négy esztendőben szenvedett nagyon sokat a köszvénytől. Keze és lába annyira megdagadtak, hogy jóformán alig tudott járni s úgy kellett öltöztetni. Vesebajához idővel szívbaj is járult. 1917. elején pedig agyvérzés lepte meg. Életét ugyan sikerült megmenteni, de erőállapota attól fogva még rohamosabban hanyatlott. A szigorú diéta époly kevéssé segített rajta, mint az ezerféle orvosság és a gyakori házi gyógyfürdő. Szervezete az utolsó két hétben teljesen elvesztette ellenálló és gyógyuló erejét. 1918. szeptember 2-án ágynak esett, miután példaadó buzgósággal felkészült a halálra, 9-én este öntudatlan álomba merült, s 10-én reggel minden látható haláltusa nélkül átszenderült az örökkévalóságba. Haláloságyánál ott állott nyolcvanegyéves megtört édesanyja is. Temetése másnap ment végbe nagy és előkelő gyászoló közönség jelenlétében. Felejthetetlen munkatársai, a Saskör tagjai nevében Gaár Vilmos kúriai bíró búcsúztatta megható beszédben.

Acsay Antal a tudományban talán nem hagyott maga után *monumentum aere perennius-t*, de emberi jóságának emléke elevenen él mindazoknak lelkében, akiknek megadatott érintkezésbe jutni vele.

Az életrajz összeállításánál elsősorban a hivatalos rendi források: rullák, névtárak suffragiumok, kegyeletes életrajzok, káptalani jegyzőkönyvek (1903, 1909, 1912, 1915, 1918) és iskolai értesítők adatai»» támaszkodtunk; míg a megboldogult gyermek- és ifjúkorára vonatkozó adatokat öccse, dr. Acsay Ferenc ny. székesfővárosi leánygimnáziumi igazgató volt szíves rendelkezésünkre bocsátani. Az írott és nyomtatott forrásokon kívül azonban merítettünk a kortársak élőszóbeli előadásából és személyes tapasztalatainkból is.

¹ Neveléstudományok a XIX. században. Budapest 1934. 111. 1.

² Később két nagyobb szabású megemlékezéssel is hódolt mestere szellemének. 1. Lubrich Ágost. Kl. a Kat. Paedagogia 1897. évfolyamából. 2. Lubrich Ágost emlékezete. (A Szent István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasó üléseiből. 51. sz.) Budapest 1905.

³ A Bernardinum Emlékkönyve. Az intézet fennállásának ötvenedik esztendejére. Szerkesztette dr. Horváth Konstantin. Budapest 1939.

⁴ Megerősítést nyert 1897. május 4-én 579-1897. sz. a.

⁵ Hermann E.-Artner E.: A hittudományi kar története. 1635-1935. 479. 1.

⁶ Acsay irodalmi munkásságának (nem teljes) felsorolását 1. Gulyás P. Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. I. k. Budapest, 1939. 80. s. kk. 11.